

Joanna GOĆŁOWSKA-BOLEK*

INNOWACYJNOŚĆ GOSPODARCZA I SPOŁECZNA JAKO STRATEGIA ROZWOJU AMERYKI ŁACIŃSKIEJ W PERSPEKTYWIE HISTORYCZNEJ

Słowa kluczowe: innowacyjność, konkurencyjność, Ameryka Łacińska, Brazylia, CCT

1. Wprowadzenie. Innowacyjność jako strategia rozwoju

Innowacyjność jest skomplikowanym i wielowymiarowym procesem, polegającym na przekształceniu istniejących możliwości w nowe idee i wprowadzenie ich do praktycznego zastosowania. Innowacje są celową i skoncentrowaną pracą, korzystającą z wiedzy, wytrwałości, zaangażowania: wymagają od innowatorów wykorzystania swoich najsilniejszych stron i są one skutkiem wywołanym w gospodarce i społeczeństwie, wpływają na zmianę zachowań zarówno przedsiębiorców, jak i konsumentów. Źródłem innowacji upatruje się w: działalności badawczej (B + R), nabyciu nowej wiedzy drogą zakupu patentów, licencji, usług technicznych itp., pozyskaniu tzw. technologii materialnej, czyli innowacyjnych urządzeń i maszyn o podwyższonych parametrach technicznych¹.

---

* Dr, Centrum Studiów Latinoamerykańskich CESLA Uniwersytet Warszawski; e-mail: j.gocłowska-bolek@uw.edu.pl

¹ W literaturze przedmiotu spotkać można wiele mniej i bardziej udanych definicji innowacyjności, por. m.in.: **P.F. Drucker**, *Innowacja i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady*, PWE, Warszawa 1992; **W. Świtalski**, *Innowacje i konkurencyjność*, Wyd. UW, Warszawa 2005; **D. Begg**, **S. Fisher**, **R. Dornbush**, *Makroekonomia*, PWE, Warszawa 1997; **P. Frankelius**, *Questioning two myths in innovation literature*, *Journal of High Technology Management Research* 2009/20/1, pp. 40–51.

W najczęściej stosowanym ujęciu innowacji *sensu stricto* pomija się zwykle innowacje związane ze zmianami społecznymi i organizacyjnymi, koncentrując się na innowacjach technicznych i technologicznych². W przypadku państw latynoamerykańskich, także innowacyjność społeczna, rozumiana jako innowacyjne strategie, modele, metody oraz rozwiązania projektowane w odpowiedzi na wyzwania społeczne, od kilkunastu lat pozostaje cechą charakterystyczną i intensywnie rozwijaną.

Dla stymulowania innowacyjności kluczowe wydaje się systematyczne inwestowanie w kapitał ludzki, jak również odpowiednie przygotowanie infrastruktury, w tym infrastruktury badawczej – co wymaga planowego działania państwa w zakresie przeznaczanych środków finansowych i uruchamianych narzędzi.

Strategia rozwoju poprzez innowacyjność wymaga wzrostu nakładów państwa na działania prorozwojowe, tj. badania i rozwój, edukację, infrastrukturę społeczeństwa informacyjnego oraz metod ich skutecznego wykorzystania dla celów gospodarczych: dążenia do optymalnego wykorzystania istniejącego potencjału, m.in. pracy, wiedzy i kapitału, a także budowania nowych form przewagi konkurencyjnej. Autorka artykułu prezentuje stanowisko, że innowacja stanowi dla wielu krajów Ameryki Łacińskiej podstawę trwałego wzrostu gospodarczego oraz wpływa na poprawę warunków ekonomicznych i społecznych, a Ameryka Łacińska stanowi interesujące studium przypadku rozwoju gospodarczego stymulowanego poprzez innowacyjność, w tym innowacyjność społeczną.

2. Rozwój Ameryki Łacińskiej w perspektywie historycznej

Na specyfikę rozwoju gospodarczego Ameryki Łacińskiej wpłynęły swoiste uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne. W krajach rozwiniętego kapitalizmu uprzemysłowienie zostało w przeważającej mierze oparte na kapitale krajowym i podporządkowane popytowi wewnętrznemu, natomiast w krajach regionu latynoamerykańskiego uprzemysłowienie, jak i rozwój, kreowane były w oparciu o popyt zewnętrzny, co w dużym stopniu zdeterminowało kierunki i dynamikę

² Innowacja technologiczna ma miejsce wtedy, gdy nowy lub zmodernizowany wyrób zostaje wprowadzony na rynek albo gdy nowy lub zmieniony proces zostaje zastosowany w produkcji.

rozwoju gospodarczego przez długie dziesięciolecie po uzyskaniu niepodległości. W efekcie: rynki wewnętrzne pełniły tu rolę drugorzędną, a trudności gospodarcze regionu wynikały głównie z jego uzależnienia od handlu zagranicznego. Powodowało to nie tylko szereg wahań przejściowych, znacznie utrudniających funkcjonowanie podmiotom gospodarczym we wszystkich sektorach, lecz również stwarzało poważne niebezpieczeństwa na przyszłość, w związku z możliwym pogarszaniem się światowej koniunktury surowcowej³.

W XIX w. i na początku XX w. podstawą rozwoju gospodarczego Ameryki Łacińskiej był eksport surowców rolnych i mineralnych. W polityce gospodarczej do końca lat 20. XX w. dominował liberalizm, a rozwój gospodarczy przebiegał w zależności od handlu zagranicznego. W okresie korzystnej koniunktury surowcowej, pomimo braku sprzyjających narzędzi polityki gospodarczej, w niektórych krajach już z końcem XIX i na początku XX w. nastąpiła wczesna industrializacja: w Argentynie (udział przemysłu przetwórczego w PKB pod koniec lat 20. wyniósł 22,8%), w Brazylii (11,7%), w Meksyku (14,2%) i do pewnego stopnia w Chile (7,9%)⁴. Bolesne doświadczenia Wielkiego Kryzysu, a później II wojny światowej i obalenie dotychczasowego modelu rozwoju stosunków międzynarodowych, spowodowały przyjęcie obowiązującej, z pewnymi modyfikacjami rzecz jasna, przez kolejne dziesięciolecie strategii uprzemysłowienia przez substytucję importu (ang. *import substitution industrialisation*, ISI)⁵. Po II wojnie światowej, już z odpowiednią podbudową teoretyczną i uzasadnieniem intelektualnym ekonomistów CEPALu pod kierunkiem Raula Prebisch, strategia ta doczekała się szeregu narzędzi, pozwalających na planowe i systematyczne zwiększanie udziału sektora przemysłowego w ogólnym produkcie krajów latynoamerykańskich.

Rozwój regionu odbywał się przy zastosowaniu środków ochrony rynku wewnętrznego i izolacji od rynku światowego. Latynoamerykański protekcjo-

³ Całościowe i wyczerpujące omówienie rozwoju gospodarczego Ameryki Łacińskiej w ujęciu historycznym znaleźć można m.in. w: **V. Bulmer-Thomas**, *The Economic History of Latin America since Independence*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1994 lub **S.L. Engerman, K.L. Sokoloff**, *Economic Development in the Americas since 1500. Endowments and Institutions*, Cambridge Univ. Press, Cambridge – York 2012.

⁴ Za: **C. Furtado**, *La economía latinoamericana*, México 1979, s. 133. Kompleksowe omówienie rozwoju gospodarczego tych czterech krajów znaleźć można w: **U. Żuławska**, *Stabilizowanie gospodarki a wzrost. Doświadczenia Argentyny, Brazylii, Chile i Meksyku*, CESLA UW, Warszawa 1994.

⁵ Por. **J. Gocłowska-Bolek**, *Rozwój oparty o strategię substytucję importu w krajach Ameryki Łacińskiej*, *Ameryka Łacińska* 2007/3–4, s. 10–29.

nizm miał z zasady stwarzać warunki dla przyspieszonego uprzemysłowienia oraz poprawić bilans płatniczy w poszczególnych krajach⁶. Rozwój w myśl ISI pozwolił na osiągnięcie przez dziesięciolecia średniego (np. Argentyna, Chile) lub nawet wysokiego (np. Brazylia, Meksyk) tempa wzrostu. Doktryna substytucji importu doprowadziła do pewnych modyfikacji w strukturze PKB, jednak ostatecznie nie zdołano uchronić się przed pułapką ogólnej niskiej efektywności gospodarowania oraz słabej konkurencyjności na arenie międzynarodowej. Kryzys gospodarczy z początku lat 60. ujawnił szereg słabości przyjętej strategii, realizowanej przez długi czas bez wyraźnej adaptacji do zmieniającej się sytuacji wewnętrznej i zewnętrznej, przy ignorowaniu oznak narastania nierównowagi strukturalnej. Wydatki na import rosły znacznie szybciej niż dochody z eksportu, prowadząc do coraz poważniejszych napięć w bilansie płatniczym. Środki na import uzyskiwano przez zaciąganie zagranicznych pożyczek, co zwiększało zadłużenie zagraniczne. Dochody z eksportu w 80% uzależnione były od wahań cen surowców (mineralnych i żywności) na rynkach międzynarodowych. Strategia substytucji importu prowadziła często do wysokich kosztów produkcji towarów, które nie były w stanie sprostać konkurencji międzynarodowej. Nie rozwiązała też wielu problemów, jak: zacofanie rolnictwa, dysproporcje regionalne, nierówności społeczne, powszechne ubóstwo.

W obliczu wyczerpywania się możliwości rozwoju w oparciu o strategię substytucji importu, charakterystycznym momentem było przyjęcie (zwykle w połowie lat 60. XX w.) strategii proeksportowej. Zmiana strategii na proeksportową miała przyczynić się do przyspieszenia rozwoju gospodarczego i zintegrować gospodarki państw latynoamerykańskich z gospodarką światową. Liczono, że zwiększony napływ kapitałów i technologii pozwoli na modernizację gospodarek i przyczyni się do poprawy konkurencyjności wyrobów latynoamerykańskich na rynkach światowych. Proeksportowa strategia rozwoju była aktywnie wspierana przez państwo. Zakres i narzędzia interwencjonizmu państwowego przy realizacji tej strategii zdecydowanie wzrosły w porównaniu z poprzednimi dekadami. Państwo podjęło się roli inicjatora, regulatora

⁶ Gdy w latach 30. XX wieku wprowadzano strategię rozwoju poprzez substytucję importu, traktowano ją przeważnie jako doraźną próbę przeciwdziałania skutkom Wielkiego Kryzysu. Po 1948 roku prace badawcze Komisji Ekonomicznej do spraw Ameryki Łacińskiej przy ONZ (CEPAL), kierowanej przez Raula Prebischa, dostarczyły wsparcia intelektualnego politykom regionu.

i koordynatora procesów gospodarczych związanych z realizacją strategii, mobilizowało środki finansowe i wpływało na ich alokację.

3. Brazylia jako przykład gospodarki wdrażającej plan innowacyjności

3.1. Brazylia w okresie realizacji strategii proeksportowej

Przystępując do proeksportowej strategii rozwoju po zamachu wojskowym w 1964 roku, Brazylia miała już stosunkowo dobrze rozwinięty przemysł. Realizując strategię uprzemysłowienia poprzez substytucję importu, Brazylia osiągała w latach 1945–1962 wzrost gospodarczy oraz wzrost produkcji przemysłowej o około 9% rocznie, co przyniosło wzrost udziału przemysłu w tworzeniu dochodu narodowego z 20 do 26%, a produkcja krajowa zastąpiła skutecznie import większości dóbr trwałego użytku. Najbardziej dynamicznie rozwijały się gałęzie przemysłu: środków transportu, urządzeń elektrycznych, chemiczny i farmaceutyczny⁷.

W połowie lat 60. przestawienie gospodarki na proeksportową strategię rozwoju wymagało znacznego wzrostu środków finansowych na inwestycje związane z: rozbudową infrastruktury, bazy surowcowej, potencjału energetycznego, budową nowych zakładów produkcyjnych i modernizacją istniejącego potencjału przemysłowego. Proces ten starano się finansować przez wzrost oszczędności krajowych i napływ kapitałów zagranicznych, powołano wiele centralnych agend rządowych (jak np.: Rada Rozwoju Gospodarczego CDE, Rada do Spraw Rozwoju Przemysłu GDI) oraz banków i instytucji finansowych, które miały decydujący głos w sprawie rozwoju kierunków przemysłu, technologii i kształcenia kadr. Scentralizowany system zarządzania gospodarką pozwolił na koordynowanie działań różnych sektorów i tworzenie warunków dla szybkiej modernizacji przemysłu. Szerzej otwarto gospodarkę na napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Korzystano również z zagranicznych kredytów i pożyczek bankowych, co pozwoliło to na utrzymanie w pierwszym okresie wysokiej stopy inwestycji⁸. Oddziaływanie państwa wiązało się

⁷ Interesujące, całościowe omówienie tego okresu znaleźć można w: **B. Liberska**, *Brazylia przyszłości. Strategia rozwoju Brazylii jako przyszłej potęgi światowej w okresie rządów wojskowych 1964–1985*, PWN, Warszawa 1989.

⁸ Stopa inwestycji do 1982 roku wynosiła średnio 23% w ujęciu rocznym.

także z kontrolą kierunków inwestowania i zakupu zagranicznej technologii. Odpowiednie agendy rządowe wydawały zezwolenia na inwestycje, które miały prawo korzystać z ulg finansowych. Podobne ulgi były udzielane przy imporcie technologii związanej z uruchomieniem produkcji eksportowej. Inwestorzy, którzy chcieli korzystać z kredytów na zakup maszyn i urządzeń, musieli uzyskać odpowiednie zezwolenie Narodowego Instytutu Własności Przemysłowej. Ważnym elementem polityki przemysłowej był Specjalny Program Rozwoju Rodzimej Technologii (SNDCT), który stanowił formę pomocy państwa w modernizacji zarówno przemysłu państwowego, jak i prywatnego. Import technologii, kontrolowany przez państwową agencję INPI, kierowany był głównie do ośmiu dziedzin: mechanika inżynierska, metale, chemikalia, minerały, usługi inżynierskie i konsultingowe, urządzenia elektroniczne i elektryczne, tekstylia, środki transportu⁹. Ważnym i skutecznym narzędziem promocji eksportu był wprowadzony w 1972 roku Specjalny Program Bódców dla Eksporterów BEFIEX, przyznający wiele korzyści finansowych przedsiębiorstwom podejmującym długoterminowe, zwykle dziesięcioletnie, zobowiązania eksportowe¹⁰.

Proeksportowa strategia rozwoju prowadziła do dynamicznego wzrostu produkcji przemysłowej. W latach 1965–1980 produkcja przemysłowa rosła średnio rocznie o około 10%, a w niektórych latach cudu gospodarczego sięgała 14%, zaś wielkość produkcji przemysłowej w dwudziestolecie 1960–1980 wzrosła 4-krotnie (przy cenach stałych), przy czym najwyższy wzrost produkcji dotyczył przemysłu maszynowego, chemicznego, produkcji żywności i środków transportu¹¹. Widocznym efektem przyjęcia strategii proeksportowej była zarówno zmiana struktury produkcji, jak i handlu zagranicznego Brazylii. Programy finansowania inwestycji doprowadziły do intensywnego rozwoju wybranych gałęzi przemysłu. Wśród gałęzi rozwijających się od tamtej pory

⁹ B. Liberska, *Brazylia...*, s. 38.

¹⁰ Głównym celem programu BEFIEX było stworzenie warunków dla poprawy konkurencyjności przemysłu brazylijskiego. Korzyści związane z uczestnictwem w tym programie dotyczyły: ułatwień w imporcie, obniżki ceł i częściowego zwrotu cła za maszyny i urządzenia potrzebne do produkcji eksportowej oraz obniżki podatku obrotowego. Pierwszeństwem w przyznawanych ulgach finansowych miał rozwój produkcji nietradycyjnych towarów z przeznaczeniem na eksport, co w założeniu miało zwiększyć dywersyfikację struktury eksportu i zapewnić większą stabilizację dochodów. Program cieszył się bardzo dużym zainteresowaniem eksporterów, głównie z branż: metalowej, przemysłu maszynowego i przemysłu środków transportu.

¹¹ B. Liberska, *Brazylia...*, s. 39–40.

ze wsparciem ze strony państwa, intensywnie wykorzystujących innowacyjność, wymienić należy:

1. Przemysł stalowy, który nabrał znaczenia pierwszoplanowego, zarówno z uwagi na bogate złoża, jak też inwestycje oraz nowoczesną technologię, zwiększające zdolności produkcyjne i poziom technologiczny.
2. Przemysł samochodowy, rozwinięty już w okresie strategii substytucji importu, dzięki inwestycjom korporacji ponadnarodowych; miał stanowić siłę napędową przyspieszonej industrializacji kraju. Jego dynamiczny wzrost i szybką dojrzałość zapewniło pięć największych korporacji przemysłu samochodowego: Volkswagen, Ford, General Motors, Fiat i Mercedes. Podjęły one produkcję wielu typów samochodów – od osobowych, poprzez ciężarowe, do autobusów i pojazdów specjalnych. Wysoki poziom technologiczny tej gałęzi przemysłu spowodował, że w latach 70. postanowiono włączyć jej produkcję do programów promocji eksportu. Potrafiła ona sprostać międzynarodowej konkurencji i nowym wyzwaniom technologicznym, gdyż Brazylia wprowadziła innowacyjne rozwiązania technologiczne w zakresie produkcji samochodów, w tym także specjalistycznych, części samochodowych oraz eksportu kompletnych linii produkcyjnych dla fabryk samochodowych w Ameryce Łacińskiej, Azji i Afryce.
3. Po szoku naftowym starano się skłonić producentów do produkcji samochodów z silnikiem na alkohol. Korporacje ponadnarodowe, aby sprostać nowym wyzwaniom technologicznym, musiały zainwestować poważne sumy w unowocześnienie produkcji samochodów.
4. Dla rządów wojskowych i ich aspiracji zbudowania Brazylii jako przyszłej potęgi światowej, nieodzownym był wzrost potencjału militarnego. Rozbudowa przemysłu zbrojeniowego dokonywała się, zarówno w przedsiębiorstwach państwowych, jak i prywatnych, w oparciu o licencje i współpracę z przedsiębiorstwami zagranicznymi. Zakupy w Stanach Zjednoczonych uzależniono od transferu technologii dla przedsiębiorstw krajowych. Rozbudowane zostało także własne zaplecze naukowo-badawcze, które przy wydatnej pomocy państwa opracowywało program wyposażenia wojska w nowoczesny sprzęt¹².

¹² Ten stworzony początkowo z myślą o potrzebach kraju przemysł już wkrótce przerodził się w duży sukces eksportowy. Sprzęt wojskowy zaczęto bowiem od 1977 roku eksportować do krajów Ameryki Łacińskiej i na Bliski Wschód oraz do Afryki, rosły zamówienia. Brazylijskie czołgi i pojazdy wojskowe wypierały z rynku międzynarodowego wielu tradycyjnych dostawców broni. Sprzęt wojskowy znalazł w latach 80. wielu nabywców w krajach naf-

5. Jednym z największych sukcesów eksportowych stał się brazylijski przemysł produkujący samoloty. Zapoczątkowany pod koniec lat 60. rozwój przemysłu lotniczego wynikał głównie z potrzeby wyposażenia armii oraz uzyskania większej niezależności od dostaw z USA, wkrótce jednak rozwój tego przemysłu był wynikiem rosnącego zapotrzebowania prywatnych klientów brazylijskich i zagranicznych na małe samoloty wojskowe i cywilne. Produkcję samolotów rozpoczęło w 1971 roku przedsiębiorstwo Embraer, które potrafiło szybko i skutecznie reagować na zróżnicowane potrzeby klientów, korzystając ze stworzonego specjalnie na te potrzeby systemu centrów inżynieryjno-projektowych¹³. Embraer stał się jednym z największych producentów samolotów wojskowych i cywilnych na świecie. Zajmuje się projektowaniem, produkcją, serwisem i marketingiem samolotów turbinowych oraz odrzutowych na potrzeby wojska, krajowych i zagranicznych linii lotniczych oraz dla pożarnictwa i rolnictwa. Ponadto produkuje, związane z lotnictwem, systemy mechaniczne i hydrauliczne.
6. W Brazylii eksperymenty z etanolem zaczęły się już na początku XX w., a na szeroką skalę zostały wprowadzone po pierwszym szoku naftowym w roku 1975. Obecnie Brazylia jest liderem produkcji etanolu z trzciny cukrowej, który w stosunkowo małym stopniu przyczynia się do wzrostu cen żywności, a jego produkcja jest najmniej kosztowna – w porównaniu do innych biopaliw¹⁴.

Jednym z głównych celów przyjęcia proeksportowej strategii rozwoju było osiągnięcie wysokiego tempa wzrostu gospodarczego. I faktycznie, w latach 1966–1985 średni wzrost dochodu narodowego wyniósł 7,7% rocznie, a dochodu *per capita* – 4,6%. Najwyższy, bo powyżej 10%, wzrost miał miejsce w latach 1968–1974. Dochód narodowy był w 1986 roku przeszło 10-krotnie wyższy (w cenach bieżących) niż w 1966 roku, a w cenach stałych wzrósł

---

towych – Iraku, Iranie, Arabii Saudyjskiej. Cascavel, Urruta czy Securi to znane na rynku międzynarodowym marki brazylijskich pojazdów wojskowych.

¹³ Firma Embraer stała się jednym z największych producentów samolotów wojskowych i cywilnych na świecie. Pierwszy samolot wyprodukowany przez Embraer to EMB 110 Bandeirante. Zabierał dziewiętnastu pasażerów i produkowano go głównie dla potrzeb Brazylijskich Sił Powietrznych FAB.

¹⁴ **J.R. Moreira, L.A. Horta Nogueira, V. Parente**, *Biofuels for Transport, Development, and Climate Change: Lessons from Brazil*, [w:] **R. Bradley, K.A. Baumert** (red.), *Growing in the Greenhouse: Protecting the Climate by Putting Development First*, World Resources Institute, Washington 2005, <http://www.wri.org/publication/growing-in-the-greenhouse>; stan na dzień 15.02.2012 r.

4-krotnie. Dochód narodowy na 1 mieszkańca wzrósł z 280 dol. do prawie 2000 dol.¹⁵. Mimo wysokich wskaźników wzrostu gospodarczego, wiele problemów gospodarczych nie zostało rozwiązanych. Postęp w rozwoju różnych sektorów gospodarki czy regionów był bardzo nierównomierny. Proeksportowa strategia rozwoju pogłębiła istniejące już wcześniej różnice. Nastawiano się bowiem nie na zrównoważony rozwój kraju, ale na rozwój tych sektorów i tych gałęzi, które gwarantowały szybki wzrost produkcji i wzrost eksportu. Nierówno zostały także rozdzielone korzyści ze wzrostu gospodarczego: najbogatsze warstwy uprzywilejowane skorzystały dużo bardziej niż grupy biedniejsze. Udział 1% najbogatszej grupy w dochodzie narodowym był wyższy niż najbiedniejszych 50% społeczeństwa. Wysoki wzrost gospodarczy osiągnano w warunkach pogłębiającej się nierówności zewnętrznej, co w konsekwencji doprowadziło do kryzysu zadłużenia. Rosnący deficyt budżetowy przełożył się na trudny do opanowania wzrost inflacji, która w latach 80. osiągnęła trzycyfrową wartość. Należy jednak podkreślić, że to właśnie w okresie realizacji strategii proeksportowej wprowadzono – w wybranych branżach – współpracę nauki i przemysłu, stworzono centra naukowo-badawcze i inżynierskie, sprawnie przygotowujące innowacyjne rozwiązania dla przemysłu, a także zapoczątkowano planowy rozwój kapitału ludzkiego.

3.2. Brazylia jako gospodarka innowacyjna na początku XX w.

Na innowacyjność gospodarki brazylijskiej składa się dzisiaj dynamiczny rozwój sektorów, które w okresie strategii proeksportowej doczekały się planowych inwestycji w B + R oraz z powodzeniem przygotowały sobie zaplecze inżyniersko-badawcze, zdolne reagować stosunkowo szybko na zmieniające się zapotrzebowanie zgłaszane przez rynek. Do dziś w awangardzie branż innowacyjnych pozostają, poza sektorem paliw tradycyjnych i biopaliw, dynamicznie rozwijające się sektory: stalowy, motoryzacyjny i lotniczy¹⁶. Zwłaszcza obserwacja sektora lotniczego z perspektywy historycznej jest dowodem na to, że Brazylia przestaje być gospodarką surowcową, a staje się w coraz większym stopniu nowoczesną gospodarką opartą na wiedzy. Brazylijski koncern lotni-

¹⁵ B. Liberska, *Brazylia...*, s. 45.

¹⁶ W. Wierzyński, *Brazylia – w pogoni za innowacyjnością*, http://www.pi.gov.pl/PARP/chapter_86196.asp?soid=B93F2459CF9A4B6AB9164998BBBB658B; stan na dzień 12.03.2013 r.

czy Embraer jest czwartym na świecie największym producentem samolotów i jednym z niekwestionowanych liderów innowacyjności w swojej branży. Państwowy Petrobras, gigant petrochemiczny, staje się w coraz większym stopniu ważnym latynoamerykańskim i globalnym graczem na rynku energetycznym i pionierem w zakresie skomplikowanych technologii odwiertów ultra-głębinowych. Brazylijskie firmy coraz częściej znajdują się w czołówce tak nowoczesnych branż, jak biotechnologia (np. Visiontech, Bioclin) czy IT (np. FUMSOFT)¹⁷. Obecnie najważniejszym ogniwem instytucjonalnym systemu jest rządowa agencja FINEP, utworzona już w 1967 roku, a prowadząca w ostatnim czasie kilka ważnych programów: *Inova Brasil* („Innowacyjna Brazylia”), *Juro Zero* („Zero odsetek”), *Subvenção Economica* („Program kapitału załączkowego”) oraz *Incubadora de Fundos Inovar* („Inkubator innowacji”). Drugą ważną instytucją jest Stowarzyszenie Parków Naukowych i Inkubatorów Przedsiębiorczości ANPROTEC, zrzeszające obecnie ponad 400 podmiotów. Aktualnie Brazylia wdraża nowy program strukturalny, *Brasil Major*, który z założenia ma poprawić konkurencyjność gospodarczą kraju do 2014 roku. Kluczowym elementem programu jest wspieranie innowacyjności najważniejszych sektorów: IT i ICT, przemysłu wydobywczego, sektora motoryzacyjnego, rolnictwa. Program zakłada również systematyczne podnoszenie nakładów państwa na badania i rozwój; w 2012 roku w Brazylii wydatki na B + R wynosiły ponad 24 mld USD, co odpowiada 1,19% PKB (w 2002 ten wskaźnik wynosił ledwie 0,86% PKB). Brazylia na przestrzeni kilku najbliższych lat chce pod tym względem dojść do poziomu najwyższej rozwiniętych państw świata, czyli blisko 2% PKB.

Jednak nie ulega wątpliwości, że Brazylia ma ciągle wiele do nadrobienia, co pokazują zestawienia w postaci Indeksu Innowacyjności Komisji Europejskiej¹⁸. Z pewnością wciąż wykazuje się niedostateczną innowacyjnością zwłaszcza w takich obszarach jak: współpraca publiczno-prywatna przy projektach naukowo-badawczych, sektor B + R, liczba zgłaszanych patentów, licencji, znaków towarowych i pozostałych znaków ochrony własności inte-

¹⁷ *Energy in Brazil*, in: *World Energy Outlook 2013*, International Energy Agency, London, Nov. the 12th, s. 31–34.

¹⁸ Wskaźnik obliczany rokrocznie przez Komisję Europejską dla państw unijnych i 10 krajów spoza UE – w przypadku Brazylii nie jest imponujący, zwłaszcza w zestawieniu z liderami tego rankingu: Brazylia 0,18; Indie 0,18; Polska 0,29; podczas gdy Korea Płd. 0,68; USA 0,77. Por.: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/files/ius-2011_en.pdf; stan na dzień 12.03.2013 r.

lektualnej. Cieszy fakt, iż rośnie wskaźnik skolaryzacji, systematycznie – choć powoli – podnosi się jakość szkolnictwa na poziomie podstawowym. Jednak wciąż poważnym wyzwaniem pozostaje reforma szkolnictwa wyższego: boom edukacyjny ostatnich lat doprowadził do powstania wielu prywatnych szkół, w tym również uczelni wyższych, czego niezamierzoną konsekwencją stał się ogólny spadek jakości kształcenia. Interesującym pomysłem przeciwdziałania tej tendencji jest program *Ciência sem Fronteiras* („Nauka bez granic”), w ramach którego rząd zamierza sfinansować w ciągu czterech lat stypendia zagraniczne dla 100 tys. studentów na wybranych uczelniach Stanów Zjednoczonych i Europy.

5. Zmiana modelu rozwoju krajów latynoamerykańskich po kryzysie zadłużeniowym a innowacyjność gospodarcza i społeczna

Dekada lat 80. XX wieku – tzw. *década pérdida* („stracona dekada”) – w pełni ukazuje negatywne efekty niewłaściwej polityki gospodarczej, takie jak: spadek tempa wzrostu PKB i produkcji przemysłowej, wzrost zadłużenia zagranicznego przy równoczesnym wyczerpywaniu się zdolności eksportowych, trudności walutowe i in. Kryzys zadłużeniowy ujawnił niezwykle wysoką podatność krajów regionu na szoki zewnętrzne. To właśnie głównie kryzys zadłużeniowy doprowadził w końcu do zmiany obowiązującej dotąd doktryny, zarzucenia interwencjonizmu państwowego i przyjęcia przez większość krajów latynoamerykańskich ideologii neoliberalnej. Kraje Ameryki Łacińskiej przeżyły znaczące przemiany gospodarcze, począwszy od „straconej dekady” lat 80., a skończywszy na przełomie wieków, prowadzące do coraz lepszego umiejscowienia się tych gospodarek w procesie globalizacji. Jak każde zjawisko ekonomiczne, globalizacja stwarza dla aktorów stosunków ekonomicznych i politycznych zarówno nowe możliwości, wyzwania, jak i zagrożenia. Warto więc rozważyć, w jakim stopniu formy produkcji, inwestowania i handlu, na obecnym etapie globalizacji, są związane z procesem generowania i rozpowszechniania wiedzy oraz jaką rolę odgrywa w tym globalnym systemie wzajemnych powiązań innowacyjność.

Poważną słabością systemu jest brak schematów sprawnej współpracy pomiędzy nauką a przemysłem, a co za tym idzie, niewielka liczba wspólnych projektów naukowo-biznesowych. Latynoamerykańska innowacyjność może

być scharakteryzowana przez stosunkowo wysoką aktywność państwa, przy jednoczesnym niewielkim zaangażowaniu, zwłaszcza finansowym, sektora prywatnego. W znaczącej mierze wynika to z tradycyjnego modelu gospodarczego i społecznego większości krajów Ameryki Łacińskiej, w którym to właśnie państwo jest głównym aktorem stymulującym i aktywującym procesy gospodarcze. Innowacyjność gospodarki pobudzana jest w wielu przypadkach poprzez bezpośrednie wsparcie rządu tak w zakresie finansowania, jak i organizacji. Wsparcie to realizowane jest w ramach funduszy rozdzielanych sektorowo, obejmujących kilkanaście najważniejszych branż, m.in. telekomunikację, energetykę, przemysł spożywczy, rolnictwo, IT oraz medycynę. Strategiczne decyzje dotyczące kierunków rozwoju podejmowane są dla poszczególnych sektorów, często przez zespół złożony z przedstawicieli nauki, biznesu i administracji publicznej. Wspierane są przede wszystkim te projekty, które wymagają łączenia potencjałów nauki i przemysłu. Drugim, obok funduszy strukturalnych, narzędziem wsparcia innowacyjności w Ameryce Łacińskiej jest system ulg podatkowych, (np. w przypadku Brazylii obciąża on rocznie budżet państwa w niewygórowanej wysokości 1,5 do 2 mld BRL, co daje równowartość ok. 0,1% PKB). Poważnym problemem pozostaje niedostateczna stopa inwestycji w sektorze prywatnym, co przekłada się na wciąż niskie zaawansowanie technologiczne oraz niedoinwestowany kapitał ludzki. Wpływa to niekorzystnie na konkurencyjność produktów latynoamerykańskich, a co za tym idzie, na niekorzystną strukturę handlu zagranicznego. Nie brakuje jednak pozytywnych przykładów starań rządów latynoamerykańskich, aby tę tendencję odwrócić. Meksykańskie uczelnie opuszcza rocznie 115 tysięcy wykwalifikowanych inżynierów, ponad trzy razy więcej niż w Stanach Zjednoczonych (w stosunku do liczby ludności). Wzrost PKB w Meksyku, powyżej 4 procent w ciągu ostatnich trzech lat, łączy się z wysiłkami rządu w zakresie poprawy efektywności regulacji, ułatwień w rejestrowaniu działalności gospodarczej, reform systemów podatkowych i prawnych, co skutkuje rekordową liczbą inwestycji zagranicznych.

Kolejnym charakterystycznym elementem systemu innowacji w Ameryce Łacińskiej są klastry, czyli powiązania kooperacyjne firm działających w tych samych lub pokrewnych branżach, ośrodków naukowych i władz lokalnych, których celem jest uzyskanie wartości dodanej w postaci potencjałów poszczególnych podmiotów i podnoszenie ich efektywności, konkurencyjności oraz innowacyjności poprzez wytworzenie efektu synergii. Dominującym modelem klastrów w Ameryce Łacińskiej są klastry satelitarne, w których kluczową

rolę odgrywają małe i średnie przedsiębiorstwa. Siła tego rodzaju powiązań gospodarczych wynika przede wszystkim z przewagi lokalizacyjnej i związanego z nią niższego poziomu kosztów działania. Ameryka Łacińska cieszy się długą i bogatą tradycją tworzenia sieci kooperacyjnych¹⁹.

Wydaje się, że podstawowym i pierwotnym problemem gospodarek latynoamerykańskich pozostaje niska wydajność (zarówno w przemyśle wydobywczym, przetwórczym, jak i usługach), która leży u podstaw wielu dalszych trudności. Niska wydajność wywołuje niską efektywność (tak w produkcji przemysłowej, jak też w rolnictwie i usługach), która z kolei przekłada się na niską innowacyjność – odpowiedzialną przecież za niską wydajność. Przerwanie tego błędnego koła jest trudne, o czym świadczą wielokrotnie nieudane próby, ale poszczególne gospodarki są na dobrej drodze, aby tego dokonać – właśnie poprzez inwestowanie w innowacyjność gospodarki i kapitał ludzki. Solidną podstawą do poczynienia tego kroku są osiągnięcia dokonane w poprzednich dekadach, a zwłaszcza bardzo korzystna półdekada przedkryzysowa 2003–2008.

Od co najmniej dwóch dekad postępuje internacjonalizacja wielkich korporacji, ponadto wzrasta liczba powiązań między przedsiębiorstwami a instytucjami naukowymi, takimi jak uczelnie wyższe, parki technologiczne czy centra innowacji. W tym dynamicznym systemie szczególną rolę odgrywają korporacje transnarodowe, które stanowią źródło inwestycji bezpośrednich (FDI), rozciągając swoją produkcję oraz systemy dystrybucji na kolejne kraje. Do wzrostu światowych FDI najbardziej przyczyniła się rewolucja w dziedzinie ICT²⁰, nie tylko ze względu na dynamikę swojego rozwoju, lecz także ze względu na rolę, jaką odegrała w zakresie organizacji produkcji. Była to i pozostaje w dalszym ciągu dziedzina, która kreuje i stymuluje powiązania pomiędzy organizacją produkcji w ujęciu globalnym, poziomem konkurencyjności na

¹⁹ Przykładem takiego klastra w Brazylii jest region Minas Gerais, już od ponad 80 lat skupiający firmy z branży obuwniczej, powstały wskutek przeniesienia wzorów kulturowo-biznesowych z jednego kraju i umiejętnego przeszczepienia ich na gruncie drugiego kraju. Region Minas Gerais w latach 30. XX w. przyciągnął wielu emigrantów z Włoch, którzy przywieźli ze sobą nie tylko tradycyjne rzemiosło, ale także kulturę współpracy i umiejętność kooperacji. Innym klastrem jest klastr obuwniczy w Vale Dos Sinos z regionu Porto Alegre. Działa w nim około 3 tys. firm, zatrudniających łącznie ponad 130 tys. pracowników. Ciekawym przykładem jest także eko-klaster wodny w rejonie Amazonki, z siedzibą w Manaus, utworzony w celu wsparcia zrównoważonego rozwoju tego obszaru. Por. **W. Wierżyński**, *Brazylia...*, s. 4.

²⁰ ICT – *information and communications technology*.

arenie międzynarodowej, a innowacjami i wzrostem nakładów na nie. Istotny jest fakt, że opisane czynniki, dzięki istniejącym między nimi powiązaniom, wzajemnie się zazębiają i napędzają: dążenie do wzrostu sprzedaży wymusza wzrost konkurencyjności, który z kolei jest możliwy do osiągnięcia dzięki lepszej organizacji produkcji i dystrybucji, czyli praktycznemu zastosowaniu wiedzy i innowacji.

Olbrzymiego potencjału innowacyjności upatruje się w obszarach ekologii: w zielonych technologiach, biopaliwach, rozwiązaniach energetycznych przyjaznych środowisku oraz w branży usług turystycznych.

6. Innowacyjność społeczna w Ameryce Łacińskiej

Kolejną charakterystyczną cechą innowacyjności latynoamerykańskiej jest innowacyjność społeczna. Region tradycyjnie boryka się z poważnymi problemami społecznymi, które w kolejnych dziesięcioleciach nie doczekały się należytego traktowania: rozwarstwienie, wykluczenie społeczne, powszechne ubóstwo, przemoc, przestępczość młodocianych, dzielnice biedy. Reform wymagała więc nie tylko gospodarka, ale cały społeczny ład. Rządy krajów latynoamerykańskich są coraz bardziej świadome, że bez zmian społecznych i kulturowych nie uda się rozwój gospodarczy. To właśnie tutaj powstało wiele nowatorskich programów edukacyjnych, których głównym celem było zmniejszenie nierówności społecznych, przerwanie kręgu biedy i przestępczości, pobudzenie przedsiębiorczości i kreatywności mieszkańców. W sferze nowatorskich technologii i organizacji procesów biznesowych Ameryka Łacińska jest regionem pozostającym na pewno wciąż daleko za światowymi liderami²¹, ale w sferze innowacji społecznych można uznać ją za *trendsetter*. Pogoń za nowoczesnością i innowacyjnością rozpoczęła się właśnie od zmian społecznych, wpływających na zmianę świadomości zwykłych obywateli, jak i elit politycznych. Ameryka Łacińska jest na dobrej drodze od systemu utrwalającego istniejące nierówności i przywileje dla wybranych grup spo-

²¹ Choć nie brakuje przykładów pozytywnych, jak następujący: w konkursie na najbardziej innowacyjne miasto świata, zorganizowanym przez Międzynarodowy Instytut Urbanistyki, wygrało kolumbijskie Medellín, pokonując 200 innych metropolii. Zdaniem Instytutu, Medellín jest jednym z najbardziej niezwykłych obszarów miejskich w historii nowożytnej, łącząc wysoki poziom rozwoju z dbaniem o dobro mieszkańców.

łecznych, przekazywane z pokolenia na pokolenie, do systemu wspierającego rozwój całego społeczeństwa. Oczywiście, są to tylko pewne ogólne wnioski dla Ameryki Łacińskiej, podczas gdy w poszczególnych krajach pojawiają się co pewien czas odrębne pomysły na politykę społeczną, jak na przykład w przypadku Wenezueli – z próbą wprowadzenia „socjalizmu XXI wieku” przez Hugo Chaveza.

Głównym elementem innowacyjności społecznej są programy pomocy warunkowej (*Conditional Cash Transfers*, CCT). Większość z latynoamerykańskich CCT to programy dobrze ukierunkowane w zakresie poprawy sytuacji grup ubogich i wykluczonych, promowania równości płci, także w zakresie dostępu do edukacji, w tym edukacji średniej, poprawy sposobu odżywiania się dzieci i młodzieży oraz dostępu do ochrony zdrowia. Skuteczność tych programów jest stosunkowo wysoka: szacuje się, że średnio 80% świadczeń trafia faktycznie do 40% najbiedniejszych rodzin. Sztandarowe programy z zakresu innowacyjności społecznych to: w Brazylii – program *Bolsa Familia* (wprowadzony w latach 90. jako *Bolsa Escola*) i projekt *Pontos de Cultura* (włączenie w projekty kulturalne wykluczonych mieszkańców faweli), w Meksyku – *Oportunidades* (pomaga biednym rodzinom w zakresie edukacji, zdrowia i odżywiania dzieci), w Chile – *Chile Solidario* (od 2002 roku najbiedniejsze rodziny podpisują kontrakt, specyfikujący 53 warunki, które należy spełnić, aby przetrwać ubóstwo, w zamian otrzymują wsparcie psychosocjalne); w Kolumbii – *Familias en Acción*, w Hondurasie – PRAF, w Gwatemali – *Mi Familia Progres*a (od 2008 roku), w Nikaragui – *The Social Progression Network* (od 2000 roku), w Panamie – *Red de Oportunidades*, i w Peru – *Juntos*. Innowacje społeczne są w Ameryce Łacińskiej podstawowym filarem polityki innowacyjnej i rządy są coraz bardziej świadome ich znaczenia dla rozwoju gospodarczego.

6. Napływ zagranicznych inwestycji bezpośrednich do regionu Ameryki Łacińskiej. Niewykorzystana okazja do transferu innowacji?

Nie ulega wątpliwości, że FDI – napływające zwłaszcza w okresie realizacji strategii proeksportowej, a następnie szerszym jeszcze strumieniem w latach 90. – umożliwiły w pewnej mierze krajom Ameryki Łacińskiej inkorporację nowych technologii oraz modernizację sektora usługowego i przemysłowego.

Do ciekawych wniosków prowadzi próba odpowiedzi na pytanie, dlaczego bezpośrednio inwestycje zagraniczne, napływające bardzo intensywnie do regionu Ameryki Łacińskiej w latach 90., nie zdołały wywołać przyspieszonego wzrostu gospodarczego w tej dekadzie. Otóż z szeregu raportów dotyczących FDI (UNCTAD, CEPAL) wynika, że głównym powodem ich napływu było poszukiwanie przez korporacje transnarodowe źródeł pozyskiwania tanich surowców, korzyści skali wywołanych tanią siłą roboczą oraz dostępu do rynków zbytu. Z danych za lata 1996–2003 (CEPAL) wynika, że inwestycje trafiały przede wszystkim do sektora usług (prawie 60%), przy dużo niższym ich udziale w sektorze produkcyjnym (poniżej 30%). To wyjaśnia charakterystyczny dla gospodarek Ameryki Łacińskiej fakt, iż płynące z FDI korzyści modernizacji, zwiększonej produktywności oraz konkurencyjności długo pozostawały ograniczone terytorialnie do niewielkich enklaw (w tym przypadku: filii korporacji transnarodowych), bez efektu przenikania innowacyjnych rozwiązań do innych branż czy sektorów.

Jak dotąd kraje Ameryki Łacińskiej wciąż nie zdołały zbudować trwałych i wydajnych mechanizmów powiązań sektora naukowo-badawczego z krajowymi podmiotami z sektora przemysłu i usług. W wielu przypadkach zabrakło wsparcia rządów, przemyślanej i skoordynowanej polityki nakierowanej na wzrost konkurencyjności eksportowej rodzimych przedsiębiorstw, idącej w parze ze wspieraniem rozwoju umiejętności, technologii, instytucji i infrastruktury. Wsparcie agencji rządowych okazało się za małe, aby stworzyć trwałe warunki dla rozwoju innowacji i integracji z rynkiem światowym. Był to więc podstawowy błąd, jaki popełniono w krajach latynoamerykańskich, choć należy przyznać, że w wielu gospodarkach, np. Europy Środkowo-Wschodniej, włączając w to Polskę, sytuacja jest bardzo podobna. Niekorzystną tendencją było także preferowanie przez korporacje transnarodowe dostawców powiązanych z ich międzynarodowymi systemami produkcji, a przez to wyeliminowanie, wciąż niedocenianych, dostawców lokalnych. Traciła na tym cała gospodarka, gdyż bez stymulowania bodźcami zewnętrznymi, lokalne przedsiębiorstwa nie zgłaszały popytu na wiedzę, infrastrukturę badawczą czy nowe technologie. G. Moguillansky²² mówi wprost o innowacyjności jako brakującym ogniwie w rozwoju Ameryki Łacińskiej, co może jest pewnym nadużyciem interpretacyjnym, ale dobrze podkreśla wagę tych niedostatków.

²² G. Moguillansky, *Innovation, the Missing Link In Latin American Countries*, Journal of Economic Issues, June 2006, s. 351–358.

Wprowadzone z biegiem czasu próby reform, nakierowanych na wykorzystanie FDI, przyniosły pewne pozytywne skutki. Jednak krajom Ameryki Łacińskiej wciąż daleko jest do takich krajów jak Korea Południowa, Tajwan czy Singapur. Niewątpliwie w dużo większym stopniu potrzebne są przemyślane długookresowe i odpowiednio finansowane programy promowania strategii innowacji, połączonych z polityką nakierowaną na przyciąganie FDI, która powinna mieć na celu rozwijanie rzeczywistej współpracy pomiędzy korporacjami transnarodowymi a przedsiębiorstwami lokalnymi.

W przypadku Ameryki Łacińskiej zwraca uwagę fakt, że kolejne rządy są coraz bardziej świadome znaczenia, jakie mają innowacje w rozwoju gospodarczym. Programy wsparcia innowacyjności oraz rozbudowania powiązań między przedsiębiorcami a nauką coraz częściej pojawiają się jako stały element polityki gospodarczej. Bardzo pozytywnym przykładem jest na tym polu Brazylia, która nie szczędzi środków finansowych dla wsparcia innowacyjności. Dla tak silnie rozwarstwionych społeczeństw zniesienie barier w redystrybucji wiedzy i bogactwa jest olbrzymim wyzwaniem, a jednocześnie kluczowym warunkiem dla uruchomienia mechanizmów rozwojowych. Innowacje społeczne są jednym z filarów polityki innowacyjnej państwa, bez nich pogoń największej gospodarki Ameryki Łacińskiej za nowoczesnością z góry byłaby skazana na niepowodzenie. Efekty tych starań widoczne będą zapewne dopiero w następnej dekadzie, jednak już dziś można zaryzykować daleko idący optymizm w tym zakresie.

Bibliografia

- Begg D., Fisher S., Dornbush R.**, *Makroekonomia*, PWE, Warszawa 1997.
- Bulmer-Thomas V.**, *The Economic History of Latin America since Independence*, Cambridge University Press, Cambridge 1994.
- Drucker P.F.**, *Innowacja i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady*, PWE, Warszawa 1992.
- Engerman S.L., Sokoloff K.L.**, *Economic Development in the Americas since 1500. Endowments and Institutions*, Cambridge Univ. Press, Cambridge – New York 2012.
- Frankelius P.**, *Questioning two myths in innovation literature*, Journal of High Technology Management Research 2009/20/1, s. 40–51.
- Furtado C.**, *La economía latinoamericana*, México 1979.
- Gocłowska-Bolek J.**, *Rozwój oparty o strategię substytucji importu w krajach Ameryki Łacińskiej*, Ameryka Łacińska 2007/3–4, s. 10–29.
- InnovaLatino. Fostering Innovation in Latin America*, INSEAD, OECD Development Center, Madrid – Barcelona 2011.

Liberska B., *Brazylia przyszłości. Strategia rozwoju Brazylii jako przyszłej potęgi światowej w okresie rządów wojskowych 1964–1985*, PWN, Warszawa 1989.

Moguillansky G., *Innovation, the Missing Link In Latin American Countries*, Journal of Economic Issues, June 2006, s. 343–357.

Świtalski W., *Innowacje i konkurencyjność*, Wyd. UW, Warszawa 2005.

Żuławska U., *Stabilizowanie gospodarki a wzrost. Doświadczenia Argentyny, Brazylii, Chile i Meksyku*, CESLA UW, Warszawa 1994.

Strony internetowe:

Moreira J.R., Horta Nogueira L.A., Parente V., *Biofuels for Transport, Development, and Climate Change: Lessons from Brazil*, [w:] Bradley R., Baumert K.A. (red.), *Growing in the Greenhouse: Protecting the Climate by Putting Development First*, World Resources Institute, Washington 2005, <http://www.wri.org/publication/growing-in-the-greenhouse>; stan na dzień 15.02.2012 r.

Wierzyński W., *Brazylia – w pogoni za innowacyjnością*, http://www.pi.gov.pl/PARP/chapter_86196.asp?soid=B93F2459CF9A4B6AB9164998BBBB658B; stan na dzień 12.03.2013 r.

Joanna GOĆŁOWSKA-BOLEK

ECONOMIC AND SOCIAL INNOVATIVENESS AS A DEVELOPMENT STRATEGY OF LATIN AMERICA IN THE HISTORICAL PERSPECTIVE

(Summary)

In the case of Latin America, governments are increasingly aware of the importance of innovation for economic development. Programs supporting innovation and stimulating linkages between business and science are becoming more and more frequent as a permanent feature of economic policy. For such a highly stratified societies, the removal of barriers in the redistribution of wealth and knowledge is a huge challenge, while in the meantime a key condition for starting development mechanisms. Brazil is an interesting example in this field. Social innovation is one of the key elements of governmental innovation policy. Many countries in Latin America are now using CCT programs as a major tool of their social policy since they have been proven to be very effective in helping poor families. The results of these efforts are likely to be visible in the next decade, but even today you may develop a far-reaching optimism in this regard.

Keywords: innovation, competitiveness, Latin America, Brazil, CCT.